

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПІСЛЯКРИЗОВОГО ВІДНОВЛЕННЯ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті автор розглядає формування інституційного середовища інноваційної діяльності як пріоритет економічної політики держави в умовах післякризового відновлення сталого економічного розвитку. Основна увага приділяється дослідженню та узагальненню базових категорій у сфері інноваційної діяльності. В статті запропоновано рекомендації щодо формування сприятливого інституційного середовища для вироблення та поширення інновацій в економіці.

In the article the author examines the institutional environment of innovation as a key priority of economic policy in the post-crisis recovery of sustainable economic development. In the article was investigated the basic category in innovation. The recommendations for creating an enabling institutional environment for the development and diffusion of innovation in the economy was given in the article.

Ключові слова: структура економіки, державне регулювання, інституційне середовище, інновації, економічний розвиток.

Key words: the public administration, structure of the economy, institutional environment, innovation, economic development.

Подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи, відновлення темпів економічного зростання, забезпечення стабільного економічного розвитку потребує визначення нової парадигми економічного розвитку, що виходить з твердження про формування якісно нової структури економіки в Україні за допомогою інновацій. Сучасна економічна політика держави, що є основним напрямом дій держави в галузі управління економікою та має надавати певної спрямованості економічним процесам залежно від поставлених цілей, завдань та інтересів країни, в Україні є неефективною, оскільки не відповідає проголошеному державному курсу на впровадження інноваційної моделі економічного розвитку, позбавлена системності та прозорості дій, не спрямована на ефективне використання обмежених бюджетних ресурсів та стимулювання інноваційної діяльності.

Створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоспроможної продукції залишається на папері. Практично відсутній розвиток інноваційного потенціалу як сукупності науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничих, соціальних та культурно-освітніх можливостей країни необхідних для забезпечення інноваційного розвитку економіки.

Реалізація нової стратегії реформування української економіки має бути, перш за все, зорієнтована на форму-

вання інституційного середовища, яке стимулювало б економічне зростання на основі структурно-інноваційних перетворень в економіці, оскільки несформованість інституційного середовища, недосконалість інструментів управління структурно-інноваційними перетвореннями в економіці гальмують прогресивний розвиток економіки та її рух до нового якісного стану.

Питання інноваційного розвитку економіки розглядалися у працях зарубіжних та вітчизняних вчених як попередніх сторіч — Дж. Гелбрейта, Р. Солоу, М. Туган-Барановського, Й. Шумпетера, — так і сучасних науковців та практиків: Ю. Бажала, В. Базиловича, В. Бодрова, П. Гайдучького, В. Гейця, В. Гусєва, Я. Жаліла, І. Крючкової, В. Мартиненка, В. Семиноженка, А. Сухорукова, Л. Федулової та багатьох інших провідних вчених економістів. Попри багатогранність наукових розробок та висвітлення різноманітних аспектів інноваційної діяльності у працях зазначених вище авторів, у них не достатньою мірою відображені питання, пов'язані з теоретичним осмисленням та практичним втіленням механізмів, спрямованих на удосконалення інституційного середовища розвитку інноваційної діяльності в Україні в сучасних умовах.

Метою статті є дослідження та узагальнення базового категоріального апарату у сфері інноваційної діяльності та розробка рекомендацій щодо формування сприятливого інституційного середовища для вироблення та поширення інновацій в економіці.

Варто наголосити, що пріоритетність інноваційної політики визнана в більшості цивілізованих країнах світу. За-

гальносвітовою тенденцією є трансформація суспільного життя та господарства, їх рух до нового якісного стану, нового типу цивілізації. Динамічніше відбуваються зміни в технології, що пов'язано з розповсюдженням п'ятого та шостого технологічних укладів на основі хвилі базисних та поліпшувальних інновацій в умовах формування глобального інноваційно-технологічного простору [1].

Світовий досвід управління інноваційним розвитком свідчить про неспроможність ринкових регуляторів у сучасних умовах забезпечити економічне зростання економіки на основі інноваційної моделі розвитку, тому необхідною є активізація ролі держави, як головного суб'єкта структурних та інституційних змін, що досягається, в першу чергу, шляхом визначення, встановлення "правил гри" на ринку та забезпечення їх неухильного дотримання. Наразі в Україні вже закладено нормативно-правову основу інноваційної діяльності: визначено засади державного регулювання інноваційної сфери, встановлено форми стимулювання інноваційних процесів, визначено правовий режим інноваційної діяльності технологічних парків та інш. До речі, в Україні раніше, ніж в інших пострадянських країнах, був прийнятий Закон "Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності" у 1991 році (з 1998 року "Про наукову і науково-технічну діяльність" [2, с. 8].) На сьогодні законодавство з питань наукової та інноваційної діяльності містить більше двох сотень нормативно-правових актів та відомчих документів. Правове забезпечення наукової та інноваційної діяльності базується на Законах України "Про науково-технічну інформацію" [3], "Про наукову і науково-технічну діяльність" [4], "Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків" [5], "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки" [6], "Про інноваційну діяльність" [7], "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні" [8], "Про наукові парки" [9], Указах Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 квітня 2006 року, "Про стан науково-технологічної сфери та заходи щодо забезпечення інноваційного розвитку України" та інш. [10], більш ніж 70 постановою уряду та значної кількості розпоряджень (у тому числі Розпорядження КМУ "Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи" [11]), наказів, інструкцій, положень та інших документів органів влади.

Однак, попри значну кількість нормативно-правових актів, які були прийняті протягом останніх двадцяти років, законодавча база у сфері інноваційної діяльності є фрагментарною, суперечливою і такою, що неповною мірою відповідає засадам економіки, що "ґрунтується на знаннях" і характеризується як така, що знаходиться на стадії формування.

У чинних законодавчих актах існує термінологічна неузгодженість, що зумовлює можливість різного трактування закону та викривлення статистичної звітності у сферах наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності. Так, наприклад, стаття 3 Закону України "Про інвестиційну діяльність" визначає інноваційну діяльність як одну із форм інвестиційної діяльності, що здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу, що включає:

- випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технології;
- прогресивні міжгалузеві структурні зрушення;
- реалізацію довгострокових науково-технічних програм з великими строками окупності витрат;
- фінансування фундаментальних досліджень для здійснення якісних змін у стані продуктивних сил;
- розробку і впровадження нової, ресурсозберігаючої технології, призначеної для поліпшення соціального і екологічного становища.

Цей термін не можна вважати досконалим. Як зазна-

чає М.В.Гаман, розгляд інноваційної діяльності як однієї з форм інвестиційної належним чином не відтворює суті явища, що розглядається. Дійсно, інвестиційний та інноваційний процеси взаємопов'язані. Однак, в основі інноваційної діяльності все ж таки лежить процес створення та освоєння нових технологій, що потребує фундаментальних досліджень, спрямованих на одержання нових знань про розвиток природи та суспільства незалежно від їхнього конкретного використання [12, с. 161]. Інвестиційна діяльність є сукупністю практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій, тоді як інноваційна діяльність спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентноздатних товарів і послуг [13].

Згідно з міжнародними статистичними стандартами, розробленими Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) спільно з Євростатом, інноваційна діяльність — це діяльність, що охоплює всі наукові, технологічні, організаційні, фінансові та комерційні заходи, включаючи інвестиції в нові знання, які фактично або за задумом призводять до появи технологічно нових або удосконалених продуктів або процесів [14].

Аналіз правових, економічних та інших наукових джерел дозволяє стверджувати про відсутність єдиного, загальноприйнятого поняття "інновація", а пошук єдиної точки зору на визначення даної категорії неодноразово був предметом численних наукових дискусій. Так, ще у 1939 році поняття "інновації", було застосовано австрійським економістом Йозефом Шумпетером у роботі "Бізнесові цикли" ("Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process"). Й. Шумпетер доводить, що нові технології створюють разом пучки, "кластери" нововведень, які несуть в економіку заряд технологічного прогресу та становлять матеріальну базу змін у технологічній структурі економіки.

Сучасне розуміння інновацій доволі помітно відрізняється від інновацій, які досліджував Й.Шумпетер. Його "інновація" в буквальному перекладі означає втілення наукового відкриття, технічного винаходу в новій технології або новому виді виробу, вона розглядається як нова функція виробництва. Інновації є системоутворювальною категорією структурних зрушень.

Ю.В. Яковець визначає "інновації" як внесок у різноманітні види людської діяльності нових елементів (видів, засобів), які збільшують результативність цієї дії. Можна погодитись з думкою професора В.Ф. Мартиненка, який вважає, що термін "інновація" має включати в себе достатній для отримання загального ефекту відповідний характер відносин між людьми, які в процесі взаємоперетворення ресурсів з однієї форми в іншу приводять до його збільшення на основі синергії і в кінцевих результатах виступають у формі задоволення потреб суспільства, які є базою для нового циклу розширеного відтворення ВВП [15, с. 90]. З наведеного вище видно, що не існує єдиного визначення інновацій, яке охопило б усю різноманітність цього явища. Всі наведені терміни відрізняються, але спільною ознакою для них є синтез функцій новизни, виробничого впровадження та використання.

Варто зазначити, що закріплені у чинному законодавстві терміни "інновація" та "інноваційна діяльність" не розкривають повною мірою сутність даних явищ, призводять до виникнення численних правових колізій та неможливості суб'єктів господарювання діяти у правовому полі, отже, потребують корегування з врахуванням наукової точки зору. Під інновацією варто розуміти новостворені або вдосконалені технології, види продукції або послуг, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що поліпшують струк-

туру та якість виробництва і (або) соціальної сфери, підвищують їх результативність.

Невизначеність у законодавстві різномірного характеру інновацій призводить до розпорощення державних коштів та неможливості концентрації обмежених фінансових ресурсів на базисних (або базових) інноваціях, які призводять до якісних змін у структурі економіки, державного та соціокультурного устрою. Тому необхідним є здійснення класифікації інновацій за групами та виділення тих, які найбільшою мірою сприяють якісній зміні структури економіки.

Доволі цікавою є класифікація видів інновацій запропонована О.М. Сафроновою, яка поділяє інновації на наступні групи: за рівнем новизни (радикальні — впровадження відкриттів, винаходів, патентів тощо; ординарні — ноу-хау, рацпрпозиції тощо); за стадією життєвого циклу продукції, на якій запроваджується інновація (інновації під час досліджень і розроблення; інновації у виробництві; інновації на стадії сервісу); за формою впровадження (продуктові; процесні); за сферою застосування (технологічні; виробничі; економічні; торговельні; соціальні; у галузі управління); за темпами здійснення (швидкі; уповільнені; рівномірні; стрибкоподібні); за результатами впровадження (економічні; соціальні; екологічні; інтегральні) [16, с. 245].

Російський вчений Ю.В.Яковець виділяє інновації за сферою застосування:

- технологічні інновації, що направлені на розширення асортименту та поліпшення якості товарів та послуг, що виробляються (інновація-продукт) або технологію, що при цьому використовуються (інновація-процес);

- екологічні, що забезпечують раціональне та більш економне використання залучених у виробництво природних ресурсів, більш ефективні методи їх використання та зменшення шкідливих викидів в оточуюче середовище;

- економічні нововведення, вони знаходять відображення у використанні більш ефективних формах організації, спеціалізації, кооперації, концентрації, диверсифікації виробництва, методів організації праці, нових фінансово-кредитних інститутів та інструментів, видів цінних паперів, управління економічними процесами, прогнозування їх динаміки та зміни кон'юнктури;

- соціально-політичні інновації, що включають нові форми організації суспільних рухів та політичних партій, надання допомоги безробітним, пенсіонерам, дітям, організація охорони здоров'я;

- державно-правові інновації, представленні використанням нових форм організації державної влади (законодавчої, виконавчої, судової) та управління на муніципальному, регіональному, національному та міждержавному рівнях;

- інновації в духовній сфері, вони знаходять відображення в наукових відкриттях, винаходах, гіпотезах, концепціях, теоріях та ін.;

- інновації військові та в галузі правопорядку, включають нові способи ведення бойових дій, організації військових сил та сил правопорядку, підтримці безпеки громадян та держави, боротьбі з кримінальними структурами, профілактики правопорушень;

За рівнем новизни:

- епохальні, що здійснюються один раз на декілька століть, продовжуються десятиріччями, призводять до глибоких трансформацій тієї чи іншої сфери життя суспільства та означають перехід до нового еволюційного або економічного способу виробництва, соціокультурного устрою, чергової світової цивілізації (наприклад, промислові, огнєпальної науково-технічної революції, створення вогнепальної та термоядерної зброї);

- базисні, що призводять до радикальних змін у технологічній базі та способах організації виробництва, державного та соціокультурного устрою та інше (наприклад,

створення нових галузей, форм організації виробництва, створення акціонерних товариств, монополій та ін.);

- поліпшувачі інновації, направлені на розвиток та модифікацію базисних інновацій, їх розповсюдження в різних сферах з урахуванням їх специфіки;

- мікроінновації, що направлені на поліпшення окремих параметрів продукції, що випускається, технологій, що використовуються, економічних

- псевдоінновації, які направлені на часткове поліпшення застарілих технологій;

- антиінновації, мають реакційний характер та означають крок назад в тій чи іншій сфері людської діяльності.

За простором дії: глобальні, цивілізаційні, національні, регіональні, локальні та точкові.

Багатогранність поняття інновація зумовлює найрізноманітніші підходи до класифікації даного явища. Але найбільш значущими з точки зору розуміння природи структурно-інноваційних зрушень в економіці, на нашу думку, є класифікація інновацій за рівнем новизни та виокремлення із загального масиву базових (радикальних) та поліпшувачих інновацій, оскільки вони найбільшою мірою розкривають глибинну сутність процесу якісного оновлення економіки.

Отже, базова, або радикальна інновація — це нововведення, що є результатом наукової та (або) науково-технічної, творчої, винахідницької діяльності та створює унікальні та (або) принципово нові (галузь та/або напрям техніки, виробу, організації робіт, державно-правових інститутів) способи організації виробництва, державного та соціокультурного устрою. А поліпшувача інновація — це нововведення, що є результатом наукової та (або) науково-технічної, творчої, винахідницької діяльності та удосконалює та (або) модернізує технології, продукцію та послуги, що вже існують на ринку, направлені на розвиток або модифікацію базових (радикальних) інновацій.

Подальше формування інституційного середовища інноваційної діяльності неможливе без узгодження нормативно-правових документів щодо стратегії розвитку. Так, наприклад, реалізація Закону України "Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій" передбачає наступні зміни у структурі промислового комплексу за технологічними укладами: збільшення у період до 2013 року обсягу виробництв V технологічного укладу з 5 до 12 %, а виробництв VI технологічного укладу — з 1 до 3 % [17, с. 9]. Як бачимо, дана програма направлена на реалізацію стратегії наздоганяючого розвитку, що закріплює багатоукладність української економіки. Натомість Стратегія економічного та соціального розвитку України "Шляхом європейської інтеграції" на 2004—2015 роки передбачає реалізацію стратегії "інноваційного прориву", яка базується на прискоренні науково-технологічного прогресу і приводить до створення нових поколінь техніки та технологій, забезпечує просування в постіндустріальному напрямі розвитку і належить до вирішальних завдань стратегії структурних перетворень. Як зазначав Я.А.Жаліло, інноваційний тип економічного розвитку дедалі більше стає тим фундаментом, який визначає економічну міць країни та її перспективи на світовому ринку.

У Програмі економічних реформ на 2010—2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" визначено, попри те, що в Україні зберігся масштабний науковий комплекс, здатний ефективно продукувати результати світового рівня, науково-технічна та інноваційна сфера не виконує належним чином роль джерела економічного зростання. Однією із вагомих причин виникнення зазначеної проблеми названо скорочення фінансування науково-технічної та інноваційної сфери: загальний обсяг видатків на наукові дослідження й розробки як частка ВВП протягом 2000—2009 рр. в Україні зменшив-

ся з 1,16 % до 0,95 % (у тому числі з держбюджету — до 0,41 %). Водночас у ЄС показник наукоємності ВВП у середньому складає 1,9 %, у Фінляндії й Швеції — 3,7 %, США й Німеччині — 2,7 % [18]. Варто зазначити, що попри досить докладне законодавче врегулювання питань фінансування наукової і науково-технічної діяльності, встановлені нормативи бюджетного фінансування цих напрямів діяльності не дотримуються. Наприклад, згідно зі ст. 34 Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність" держава має забезпечувати бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності (крім видатків на оборону) в розмірі не менше від 1,7% ВВП України. Загалом частка обсягів фінансування наукової та науково-технічної діяльності (ННТР) за рахунок державного бюджету за останні 17 років не перевищувала 0,5 % ВВП.

Ситуація ускладнюється тим, що не набули повною мірою практичного впровадження такі інструменти державної підтримки інноваційної діяльності, як:

- здешевлення довгострокових кредитів з частковою компенсацією відсоткової ставки комерційних банків за рахунок бюджетних коштів;
- спрямування частини коштів, отриманих від приватизації державного майна, на фінансування інноваційної діяльності підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави;
- державно-приватне партнерство в науково-технічній та інноваційній сферах;
- державні венчурні фонди;
- формування стимулів для розвитку інвестиційних інституцій (страхових компаній, пенсійних та інвестиційних фондів).

ВИСНОВКИ

Подолати наслідки фінансово-економічної кризи та вийти на траєкторію інноваційного оновлення економіки та прискореного економічного зростання можливо лише при переході на інноваційний шлях розвитку економіки. Діяльність держави повинна бути спрямована на формування інституційного середовища, що має сприяти ефективному відтворенню, розвитку та використанню інноваційного потенціалу, забезпеченню комерціалізації інноваційних продуктів. Серед основних принципів державної інноваційної політики варто виділити: орієнтацію на інноваційний шлях розвитку економіки України; визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку; формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності; ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності, підтримку підприємництва у науково-виробничій сфері; здійснення заходів на підтримку міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішній ринок.

Варто ще раз підкреслити, що неврегульованість правовідносин, незавершеність та нестабільність законодавчого поля, призводить до відчутних втрат Державного бюджету, суспільної інноваційної діяльності, а також не створює належних стимулів для інноваційної діяльності та не сприяє нарощуванню інвестицій в інноваційний процес. Вирішенню зазначених проблем буде сприяти: зміна парадигми економічного розвитку у напрямі закріплення твердження про формування якісно нової структури економіки в Україні та безальтернативність інноваційного шляху розвитку. З метою формування сприятливого інституційного середовища для вироблення та поширення інновацій в економіці необхідним є законодавче закріплення понять "інновації", "базові (радикальні) інновації" та "поліпшуючі інновації"; створення правових умов для підвищення ефективності бюджетного фінансування інноваційної сфери, зростання ефективної взаємодії державного та приватного венчурного капіталів.

Розробка пропозицій щодо удосконалення функціонування механізмів та інструментів державної підтримки інноваційної діяльності стане предметом подальших досліджень автора.

Література:

1. Скиба М.В. Державне управління інноваційною діяльністю: світовий досвід // Проблеми трансформації системи державного управління в умовах політичної реформи в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю. м. Київ, 31 трав. 2006.: у 2 т. / За заг. ред. О.Ю.Оболєнського, В.М.Князева. — К.: Вид-во НАДУ, 2006. — Т. 1. — С. 334—335.
2. Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність" від 1 грудня 1998 р. № 284-XIV // Офіційний вісник України. — 1998. — № 50. — Ст. 1830. — С. 8.
3. Закон України "Про науково-технічну інформацію" від 25 червня 1993 р. № 3323-XII // Відом. Верховної Ради України. — 1993. — № 33. — Ст. 346.
4. Закон України "Про наукову і науково-технічну експертизу" від 10 лютого 1995 р. № 51-ВР // Відом. Верховної Ради України. — 1995. — № 9. — Ст. 56.
5. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків" та інших законів України" від 12 січня 2006 р. № 3333-IV // Офіційний вісник України. — 2006. — № 5. — Ст. 207. — С. 22.
6. Закон України "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки" від 11 липня 2001 р. № 2623-III // Офіційний вісник України. — 2001. — № 31. — Ст. 1387. — С. 5.
7. Закон України "Про інноваційну діяльність" від 4 липня 2002 р. № 40-IV // Офіційний вісник України. — 2002. — № 31. — Ст. 145. — Ст. 1447.
8. Закон України "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні" від 16 січня 2003 р. № 433-IV // Офіційний вісник України. — 2003. — № 7. — Ст. 271. — С. 5.
9. Закон України "Про наукові парки" // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 51. — ст. 757.
10. Указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 квітня 2006 року "Про стан науково-технологічної сфери та заходи щодо забезпечення інноваційного розвитку України" // Офіційний вісник України. — 2006. — № 28. — Ст. 2005. — С. 12.
11. Розпорядження КМУ "Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи" // Офіційний вісник України. — 2009. — № 47. — Ст. 1593. — С. 533.
12. Пересада А.А. Управління інвестиційним процесом. — К.: Лібра, 2002. — С. 161.
13. Закон України "Про інноваційну діяльність" від 4 липня 2002 р. № 40-IV // Офіційний вісник України. — 2002. — № 31. — Ст. 1447.
14. Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data: Oslo Manual. — Paris: OECD, Eurostat, 1997.
15. Мартиненко В.Ф. Формування інноваційного процесу в Україні: методологічний аспект // Вісн. УАДУ. — 2003. — № 2. — С. 84—91.
16. Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посіб. / В.Г.Бодров, О.М.Сафронова, Н.І.Балдич. — К.: Академвидав, 2010. — 520 с.
17. Закон України "Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій" від 9 квітня 2004 р. № 1676-IV // Офіційний вісник України. — 2004. — № 18. — Ст. 1275. — С. 9.
18. Програма економічних реформ на 2010—2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава". — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>. — заголовок з екрана.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2010 р.